

ГЕРМЕНЕВТИКА, РЕЦЕПЦІЯ, ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

О.М. Істоміна

Мелітопольський державний педагогічний університет

ТВОРЧІСТЬ Г. ГРАССА В ОЦІНЦІ ЛІТЕРАТУРНОЇ КРИТИКИ

Гюнтер Грасс увійшов в історію німецької та світової літератури як надзвичайно талановитий письменник-романіст ХХ століття. Його творча спадщина досить різноманітна та багатогранна. Він є автором низки оповідань, повістей, драм, поетичних творів, романів, публіцистичних есе тощо.

Світову славу Г. Грасс здобув як прозаїк, тому інтерес саме до романів та короткої прози автора цілком виправданий. Темою нашої статті стало дослідження прозових творів Г. Грасса в оцінці літературних критиків.

Найбільш гостро проблема даної розвідки постала в останні десятиріччя, коли в контексті сучасності все частіше переоцінюється значення творчості багатьох письменників у літературному процесі певної країни та у світовій літературі взагалі.

Творчість Г. Грасса завжди викликала жвавий інтерес у літературних колах не лише Німеччини, а й інших країн. Його багатий спадок викликав запеклі суперечки, дискусії. Так, наприклад, у травні 1987 р. у польському місті Карпач відбулася конференція, присвячена творчості Г. Грасса. Проза автора вже давно стала об'єктом пильної уваги таких німецьких та польських критиків, як М. Рейх-Раніцкі, Г. Арнольд, Ф. Раддатц, Г. Плард, М. Дурцак, Г.-К. Найгаусс, Р. Лерой, А. Вілсон, Й. Гібер, Н. Гонза, К. Пезольд, М. Чирокі, Й. Мізінські та багатьох інших. Це пояснюється, насамперед, громадянством та місцем народження письменника (Г. Грасс народився 1927 року в польському містечку Гданськ).

Не обминули увагою творчий доробок видатного німецького письменника і науковці Росії (І. Млечина, В. Стеженський, Л. Чорна, А. Карельський) та України (Д. Затонський, К. Шахова, В. Дегтяренко та ін.). Недостатня вивченість творчості Г. Грасса дослідниками нашої країни дає нам широкий простір для подальшого глибшого вивчення прозових творів письменника, особливо тих, які з'явилися в останні десятиріччя ХХ ст.

Визначаючи історично-культурні умови формування творчої особистості Г. Грасса як письменника, мислителя та громадянина, необхідно окреслити найістотніші моменти розвитку країни в той період, до якого відноситься його творчість.

У становленні західнонімецької літератури повоєнних років значну роль відіграла "Група 47" (представником її був також і Г. Грасс), яка допомагала письменникам молодого покоління розпочати свою літературну діяльність. За визначенням Б. Бауманн та Б. Оберле, авторів книги "Німецька література в епохах" [10], "це була група авторів без чіткої політичної чи естетичної програми, яка допомагала письменникам-початківцям розкривати свою власну індивідуальність" [10, 238].

На думку дослідників, на літературний розвиток ФРН у повоєнні роки вплинула війна. Чільне місце в літературі зайняло питання (яке, до речі, і сьогодні не залишається поза межами літературних творів німецьких авторів) про провину та відповідальність німецького народу за скоєне лихо [10].

Означена тематика мала місце в ранніх творах Г. Грасса, як зазначають А. Карельський [3] та І. Млечина [6]. Влучно наводить І. Млечина слова самого письменника, який в одному із своїх інтерв'ю вказував на те, що головною темою у власній творчості залишається провина нацизму, провина тих, хто його підтримував, хто був співником і співчував [6].

Подальший розвиток літературного життя Західної Німеччини у зв'язку з історичними умовами країни досить чітко окреслили російські літературознавці В. Стеженський та Л. Чорна у книзі “Літературна боротьба у ФРН” [8]. Вони вказують на те, що наприкінці 60-х років у літературі ФРН з'явилась нова точка відліку – небачений розквіт руху молоді, в якому відобразились десятки невирішених соціальних, політичних та морально-естетичних проблем західного світу. Провідною темою літературних творів того часу був бунт молоді та “суспільство споживання”.

Останні десятиріччя ХХ століття ознаменувались у суспільному житті країни, а отже, і в літературі, подіями 1989 р. та об'єднанням Німеччини. Крім цих факторів, значний вплив на формування суспільної думки спричинили глобальна катастрофа у Чорнобилі 1986 р., небезпечне зловживання природою та використання ядерної зброї.

Перші відгуки про творчість Г. Грасса з'явилися в періодичних виданнях, коли у 1955 р. у журналі “Акценте” були надруковані декілька його віршів та оповідань. Але початковий період його літературної діяльності як прозаїка визначає “Данцизька трилогія” (романи “Бляшаний барабан” (1959), “Собачі роки” (1963), повість “Кішка й миша” (1961)).

До появи роману “Бляшаний барабан” автор був ще маловідомим, хоча це була його не перша літературна спроба (у 1956 р. була опублікована книга “Переваги диких курей. Вірші, проза, малюнки”, на яку літературознавці Німеччини не звернули великої уваги). Проте неймовірний успіх “Бляшаного барабану” змусив багатьох критиків (і не лише німецьких) взятися за перо. Невдовзі після виходу роману з'явилось багато наукових статей, заміток в періодиці, трохи згодом – монографії, дисертації.

Першими, хто відгукнувся з критичною оцінкою роману в 60-70-х рр., були німецькі критики Г. Плард, В. Шварц, К. Вагенбах та ін.

Як справедливо зазначають В. Стеженський та Л. Чорна, критика ФРН сприйняла “Бляшаний барабан” неоднозначно. Деякі з критиків (Г. Плард, К. Пезольд, Н. Гонза та ін.) розцінили цей роман як “вершину епічного жанру в повоєнні роки, як гордість західнонімецької літератури” [8, 120], інші (К. Цизель, О. Дибеліус, Л. Ерхард) критикували “за його радикалізм, нігілізм, за закидання брудом 30-ті роки німецької історії” [8, 120].

Визначаючи жанрові особливості роману, Г. Плард у праці “На захист бляшаних барабанів” вказує на те, що “Бляшаний барабан”

створений у дусі “шахрайського” роману” [13, 29]. Його думку дещо пізніше підтримали інші дослідники творчості Г. Грасса: Б. Бауманн, Б. Оберле [10], І. Млечина [7]. Г. Пларду вдалося також досить чітко визначити найважливіші теми твору. Однією з його головних заслуг є те, що він був одним із тих критиків, хто не повністю засудив третю частину роману (на відміну від багатьох західнонімецьких науковців, наприклад Г. Бьокера, Л. Ерхарда та ін., які вважали її невдалою).

К. Вагенбах у своїй науковій праці віддає перевагу з’ясуванню стилістичних особливостей грассівської прози [14].

В. Дегтяренко аналізує також синтаксичні особливості “Данцизької трилогії” з урахуванням специфічної образної функції мовних засобів у художньому творі та використовуючи лінгвістичні, екстралінгвістичні, логічні, функціональні та статистичні чинники [5, 308].

У 1963 р. з’явилося американське видання роману “Бляшаний барабан”, яке мало сенсаційний успіх. Літературна критика США сприйняла твір схвально. Р. Вайт наголошував на тому, що “значущість роману обумовлена, насамперед, здатністю Г. Грасса поєднувати в рамках одного твору всі стилі, всі жанри художньої літератури” [цит. за: 12, 18]. “Застосовуючи гротеск, алегорію, пародію, змальовуючи огидні еротичні сцени та інші непристойні моменти, – розвиває далі свою думку Р. Вайт, – Г. Грасс створив міцну художню амальгаму в німецькій історії ХХ століття” [цит. за: 12, 18].

І. Млечина, характеризуючи ранні твори Г. Грасса, також зазначала неординарний, своєрідний підхід письменника до зображення дійсності повоєнних років. Вона запевняє, що Г. Грасс у своїх творах “намагається зруйнувати звичні уявлення, все перевернути догори дном, на все поглянути під несподіваним кутом зору, з певної провокуючої дистанції” [7, 154] і саме такий, на її думку, “специфічний кут зору, що подає Німеччину як похмурий театр абсурду, як суцільний трагіфарс, насичений екстравагантностями, визначає стилістику “Бляшаного барабану” [7, 155].

Не лише оригінальний головний персонаж (Оскар Матцерат) та своєрідний стиль твору визначили його приголомшливий успіх. Як вважає К. Шахова, “роман вражав своїм формальним новаторством, поєднанням в одній картині натуралістичного, грубого, експресивного, соковитого, яскравого й виразного зображення недавньої німецької дійсності та його гротескного, фантастичного, сюрреалістичного перетворення” [9, 181]. Критик вважає, що “у творчості Г. Грасса формувалось щось на зразок постмодернізму” [9, 181].

Деякі дослідники творчості Г. Грасса у своїх працях неодноразово вказували на те, що фашизм та повоєнна дійсність значно вплинули на талант письменника. Як зазначали В. Стеженський та Л. Чорна, “не лише персонажі Грасса цинічні, але й погляд його самого іноді перетворюється на погляд циніка” [8, 128].

На думку І. Млечиної, “гротеск, який автор застосовує надто часто, втрачає свою розвінчуючу гостроту, перетворюється на гомерівський сміх над усім світом, який постає як світ жаху та безглуздя, як абсурдний та блазнівський хоровод” [7, 158].

Як відомо, для більшості прозових творів Г. Грасса характерні гротеск, іронія, пародія, проте не завжди автор вдається до таких засобів створення комічного ефекту для того, щоб висміяти вади сучасного суспільства.

Так, наприклад, повість “Кішка й миша” стилістично відрізняється від романів “Данцизької трилогії”. Хоча автор і не відмовляється від звичної іронії, але в цьому творі “вона захована глибоко” [8, 131]. На думку критиків (В. Стеженського, Л. Чорної), у повісті “Кішка й миша” “автор продемонстрував своє вміння нещадно критикувати суспільство без допомоги гротеску” [8, 133].

Політичне становище в країні 60 – 70-х рр., яке характеризувалося суперечливими тенденціями, призвело до того, що у сфері творчої інтелігенції почався процес переоцінки поглядів. Не дивно, що важливі зміни, які відбувалися в літературі, в суспільній позиції письменників, збігаються за часом із політичними подіями.

Творча концепція Г. Грасса також зазнає певних змін, тепер характерною особливістю її стає підвищений інтерес до соціальної функції літератури. Письменник вірить у дієвість літератури, в її силу, яка в змозі перетворити та змінити особистість і суспільство. Важливою тенденцією творчості Г. Грасса в ці роки стає визначення ролі руху молоді в житті країни та сучасному світі.

Нові, актуальні на той час політичні та суспільні проблеми (серед них проблеми молоді) висвітлив Г. Грасс у романі “Під місцевим наркозом” (1969).

Критика 70-х рр. негативно сприйняла твір, дорікаючи автору бідністю стилю, втратою його феноменальної фантазії. Фахівці критикували роман за те, що “в ньому немає колишнього бенкету кольорів, яскравої образності, раблезіанської повноти матеріального світу, блискотливої лексичної надмірності, фонтануючої фантазії” [7, 157].

В. Стеженський та Л. Чорна пояснюють недоброзичливу критику роману двома причинами: по-перше, “звичайною літературною “інерцією” [8, 328], а по-друге, тим, що “Г. Грасс вперше вступив у суперечку з сучасністю й завдав болісного удару суспільству на Заході” [7, 328].

За свідченням самого письменника, в його світобаченні, а відповідно, і в його творчій діяльності відбулися суттєві зміни. “Я вийшов із мавритансько-іспанської школи шахрайського (пікареского) роману”, – говорить Г. Грасс у Нобелівській промові [4, 526].

Наступним романом, який відобразив зміни світобачення Г. Грасса, був твір “Щуриха” (1986), де простежується значний інтерес автора до долі людства, до його майбутнього. Цей роман, як вважають деякі літературознавці (П. Глазер, А. Фінк, М. Людке, Ф. Раддатц, Р. Вольф та ін.), написаний в дусі апокаліптичних настроїв.

Поява нового роману знову викликала бурхливий сплеск критичних відгуків. Не дивно, що рецензенти розцінили цей твір по-різному, бо, як зазначала К. Шахова, “твори [його] завжди були такими, що спонукали до дискусії, до обговорення й суперечки..., ...вони ніяк не можуть бути потрактовані однозначно” [9, 161].

Г.-К. Найгаусс у дослідженні “Щуриха” Г. Грасса у дзеркалі рецензій” [11] систематизував та проаналізував відгуки рецензентів, які з’явилися у періодичних виданнях з 29 листопада 1985 р. до 10 травня 1986 р., починаючи з оцінки даного твору Ф. Раддатцом та закінчуючи відгуком М. Рейх-Раніцкі. Науковцем було визначено, що літературна інтелігенція сприйняла “Щуриху” як позитивно, так і негативно. “Одні критики, – як зазначає Г.-К. Найгаусс, – називали твір “художнім задоволенням” (А. Коль), “грандіозним експериментом” (Е.Л. Вальзер), “точкою відліку в сучасній літературі” (Г. Чаке), вони звеличували роман і запевняли, що “Щуриха” – це “найкращий епохальний твір” (П. Віртц). Але були й інші відгуки: “Щуриха” – це зовсім мертва книга” (Г. Цем); “ставиться питання, чи варта вона взагалі зусиль читача” (М. Бенгель); “Грасс марно розтрачує свої сили” (Х. Бокк); “Щуриха” – це літературний крах” (П. Шютце); і, нарешті, як висловився М. Рейх-Раніцкі, це “катастрофічна книга, коротко кажучи, неїстівна” [6, 46], тобто непридатна для сприймання.

У прозових творах, які вийшли друком в останнє десятиріччя ХХ ст., Г. Грасс звертається до найважливіших рішень та конфліктів, що визначають подальший розвиток країни, відображає потребу розуміння суперечностей, труднощів та помилок.

У 90-х рр. автор все частіше звертається до публіцистики. Він цікавиться проблемами культури, питанням возз’єднання Німеччини.

Безперечно, одним із найвизначніших, найбільших за обсягом творів про об’єднання Німеччини, як зазначає І. Гладков у своєму дисертаційному дослідженні [2], став роман Г. Грасса “Ein weites Feld” (1995). Автор праці переклав назву твору як “Шлях цей довгий”, хоча в інших літературознавчих розвідках він перекладається як “Широке поле”. Такий переклад назви твору І. Гладков мотивує тим, що “Г. Грасс алегорично говорить про складний, неясний, туманний шлях у майбутнє об’єднаної Німеччини” [2, 48]. На думку вченого, „до повного об’єднання, до об’єднання ментальностей ще далеко” [2, 48].

Реагуючи на появу нового роману Г. Грасса, Й. Гібер говорить: “Такого вихору, такого збудження ще не було за всю історію німецької повоєнної літератури” [1, 128].

Як і попередні твори письменника, роман “Широке поле” викликав негативні відгуки критиків: “Широке поле” – це “втомлений політ” (М. Людке), “цілком та повністю невдалий роман” (М. Рейх-Раніцкі).

Визначаючи мотиви створення роману, Й. Гібер вказує на те, що Г. Грасс “...хотів створити роман-епопею про Берлін на зразок твору свого попередника Альфреда Дебліна. Він хотів розгорнути перед своїми читачами літературну енциклопедію сьогодення” [1, 129].

Даний короткий огляд критичних оцінок спонукає до наступних висновків. Творчість Г. Грасса посідає одне з чільних місць серед відомих письменників Німеччини (про це свідчить присудження йому в 1999 р. Нобелівської премії). Всі загальні тенденції розвитку літератури ФРН знайшли своє відображення у літературній діяльності Г. Грасса. Більше того, можна сказати, що зміни в естетичних поглядах письменника значною мірою збігаються зі зміною історичних умов у країні.

Отже, основними рисами, що характеризують творчий доробок Г. Грасса, є: тяжіння до епічного жанру (роману, повісті), гротескність та іронічність оповіді, зв'язок тематики та проблематики творів автора із суспільно-політичними умовами країни і світу.

Проза Г. Грасса активно досліджується фахівцями, але можливість перегляду творчих позицій письменника в умовах незаангажованого літературознавства та поява нових творів спонукає нас до подальших досліджень.

1. *Гібер Й.* Драматичні події навколо нового роману Гюнтера Грасса (передрук з жур. "Deutschland", 1995, № 5) // Всесвіт. – 1996. – № 8-9. – С. 128-129.
2. *Гладков И.В.* Проблематика и поэтика творчества К.Хайна: Дис. канд. филол. наук 10.01.03. – М., 2002. – 198 с.
3. *Грасс Г.* Кошки-мышки: Повесть. Под местным наркозом: Роман. Встреча в Тельгте: Повесть: Пер. с нем./ Предисл. А. Карельского. – М.: Радуга, 1985. – 416 с.
4. *Грасс Г.* Под местным наркозом. Из дневника улитки. Нобелевская речь. – М.: Изд-во "Олимп", "Издательство АСТ", 2001. – 544 с.
5. *Дегтяренко В.С.* Лінгвопоетичне трактування синтаксичних особливостей прози Г.Грасса // Іноземна філологія на межі тисячоліть. – Харків: Константа, 2000. – С. 308-309.
6. *Млечина И.* Соло на барабане // <http://libelli.narod.ru/bio/german/grass.html>.
7. *Млечина І.* Художній світ Г.Грасса // Вікно в світ: наукові дослідження. – 1999. – № 2. – С. 154-161.
8. *Стеженский В., Черная Л.* Литературная борьба в ФРГ. – М.: Сов. писатель, 1985. – 448 с.
9. *Шахова К.* П'ять німецьких лауреатів Нобелівської премії з літератури. – К.: Юніверс, 2001. – 199 с.
10. *Vaumann B., Oberle B.* Deutsche Literatur in Epochen. – Max Hueber Verlag, 1996. – 368 S.
11. *Nayhauss, Hans Christoph Graf v.:* Einsichten und Ordnungsversuche. – Bern; Berlin; Frankfurt a. M.; New York; Paris; Wien: Lang, 1998. – 254 S.
12. *Pezold K.* Günter Grass' Blechtrommel in der Literaturgeschichte // Der Mensch wird an seiner Dummheit sterben: Günter Grass-Konferenz, Karpacz 17 – 23 Mai, 1987 / Red. t. N.Honsza u.a. – Wrocław, 1990. – S. 9-18.
13. *Plard H.* Verteidigung der Blechtrommel // Text + Kritik, 1. Jahrgang, 1. Heft, 1963.
14. *Wagenbach K.* Günter Grass // Schriftsteller der Gegenwart. Deutsche Literatur. Dreißig Portraits. – Olten und Freiburg im Breisgau, 1963. – S. 123 – 148.

Summary

The author underlines main features characterizing H.Grass's creative work which are: the tendency to epic genre, grotesque character, ironic tint in the plot, connection of theme and problematics with social and political conditions of the country and the world.

Стаття надійшла до редколегії 31.08.2005